

„TURYZM”, t. 8, z. 1, 1998

Stanisław Liszewski

Marin Baczwarow

ISTOTA I WŁAŚCIWOŚCI PRZESTRZENI
REKREACYJNO-TURYSTYCZNEJ

ESSENCE ET SINGULARITÉS
DE L'ESPACE RÉCRÉATIF ET TOURISTIQUE

THE ESSENCE AND FEATURES
OF THE RECREATIONAL-TOURIST SPACE

Celem artykułu jest próba uporządkowania terminologii oraz analiza przestrzeni rekreacyjno-turystycznej na podstawie znanych autorom prac oraz własnych przemyśleń i badań.

WSTĘP

Przestrzeń rekreacyjno-turystyczna i jej składniki: obiekt, węzeł, rdzeń, strefa, pole oddziaływania, region, system terytorialny i inne, stanowią z jednej strony bazę operacyjną w badaniach przestrzennych nad rekreacją i turystyką, z drugiej zaś, ze względu na swoją specyfikę, same w sobie są obiektem zainteresowania badawczego.

W pracy tej przedmiotem analizy autorzy uczynili przestrzeń rekreacyjno-turystyczną, mając świadomość dyskusyjności takiego ujęcia. Wielu autorów, tak anglosaskich jak i rosyjskich, uznaje bowiem rekreację za pojęcie szersze, nadrzędne, obejmujące zarówno wypoczynek, jak i turystykę. Najszerzej w literaturze polskiej pojęcie rekreacji definiuje M. D r z e w i e c k i (1995), który obejmuje nim tradycyjnie pojmowaną turystykę, a także „wczasy” (turystyka pobytowa) oraz sport (uprawiany przyjemnościowo, a nie zawodowo lub komercyjnie). Autor ten dzieli tak pojętą rekreację na czynną i bierną.

Zdaniem autorów tego artykułu tak rekreacja jak i turystyka są zjawiskami częściowo rozdzielnymi, które współistniejąc w przestrzeni i wypełniając ją treścią, koegzystują w niej, przenikając się wzajemnie, konkurują w jej zawłaszczaniu i organizacji. Niezależnie od różnorodności wzajemnych związków, procesy rekreacji i turystyki zazwyczaj dokonują się we wspólnej przestrzeni, którą w pracy nazywać będziemy przestrzenią rekreacyjno-turystyczną (PRT).

1. PRZEGLĄD ŹRÓDEŁ. USTALENIA TERMINOLOGICZNE

Rozwój geografii turystyki i rekreacji odbywa się na świecie drogą ewolucyjną, której kolejnymi etapami są: inwentaryzacja faktów i zjawisk oraz ich charakterystyka opisowa, następnie badania nad regionalizacją i terytorialnymi systemami rekreacyjnymi, a obecnie tworzenie teoretycznych koncepcji dynamicznej przestrzeni rekreacyjno-turystycznej. W rozwoju tym znaczącą rolę odegrały prace m. in.: H. Posera (1939), W. Christallera (1964), P. Deferta (1966), W. S. Preobrażenskogo i in. (1975), J. M. Miosseca (1976), H. Aldskogiusa (1977), R. W. Butlera (1980), J. A. Vedenina (1982), E. Gormsena (1983), P. Mariota (1983), I. I. Pirożnika (1986), J. P. Lozato-Giotarta (1992), M. Drzewieckiego (1992), J. M. Dewailly i P. Flamenta (1993), C. A. di Benedetto i D. C. Bojanica (1993), M. Oppermann (1993), S. Liszewskiego (1995). W pracach badawczych z tego okresu obserwować również można ewolucję podejść metodologicznych od analiz przestrzennych począwszy, przez ujęcia systemowe, do czasoprzestrzennych, socjoekologicznych, czynnościowych i innych. Doświadczenia uczą jednak, że najlepsze wyniki badawcze dają kombinacje kilku podejść.

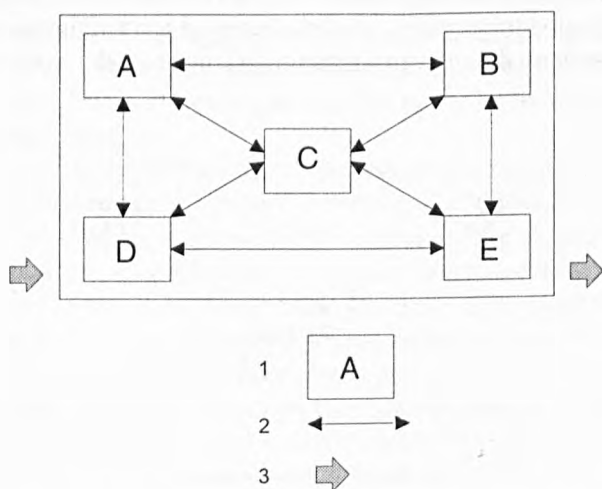
Dotychczasowe osiągnięcia teoretyczne geografii rekreacji i turystyki pozwalają na przedstawienie schematu powstawania przestrzeni rekreacyjno-turystycznej. Schemat ten obejmuje cztery etapy: 1) powstanie węzła (rdzenia) o funkcji rekreacyjno-turystycznej, 2) ukształtowanie pola oddziaływania grawitacyjnego tego węzła (rdzenia), w którym odbywają się połączenia z innymi ośrodkami, 3) kształtowanie się regionów rekreacyjno-turystycznych, 4) wzajemne powiązanie wszystkich elementów we wspólną przestrzeń rekreacyjno-turystyczną.

Węzeł rekreacyjno-turystyczny powstaje na skutek lokalizacji określonych obiektów rekreacyjnych i turystycznych, które nadają nową funkcję – lub zmieniają wcześniej istniejącą – jednostce osadniczej, w której ta lokalizacja następuje. Węzeł rekreacyjno-turystyczny może powstać na tzw. „surowym korzeniu” lub wykorzystując istniejące wcześniej jądro osadnicze. Z powstaniem węzła

łączą się inwestycje infrastrukturalne, a jego działalność zewnętrzna powoduje, że węzeł lub zintegrowane przestrzennie węzły postrzegane są jako rdzeń działalności rekreacyjno-turystycznej na określonym terenie.

Pole grawitacji rekreacyjno-turystycznej to część przestrzeni, która ciąży w stosunku do jednego lub więcej węzłów (rdzenia) bądź jest efektem dyspersji działalności rekreacyjno-turystycznej. Pole powstaje w wyniku podjęcia przez węzeł (rdzeń) aktywnej zewnętrznej działalności rekreacyjno-turystycznej, a jego zasięg (wielkość) ma charakter zmienny. Często rdzeń i organizowane przez niego pole grawitacji identyfikowane są jako węzłowy region turystyczny.

Jednym z pierwszych modeli w naukach geograficznych, które podejmują próbę wyjaśnienia istoty przestrzeni rekreacyjno-turystycznej oraz jej powstawania jest konceptualny model terytorialnego systemu rekreacyjnego (TSR), za twórcę, którego uważa się W. S. Preobrażenskigo (P r e o b r a ż e n s k i i in. 1975). Według tego autora przestrzeń rekreacyjna jest częścią przestrzeni społecznej, zaś elementy przyrodnicze tworzące tę przestrzeń decydują jedynie o jej potencjale rekreacyjnym i lokalizacji odpowiedniej infrastruktury (rys. 1). Terytorialny system rekreacyjny tworzą podsystemy, które utrzymują stałe więzi organizacyjne, technologiczne, informacyjne i funkcjonalne niezależnie od rangi istniejących czy powstających jednostek regionalnych. Czynnikiem systemotwór-

Rys. 1. Terytorialny system rekreacyjno-turystyczny (TSRT)

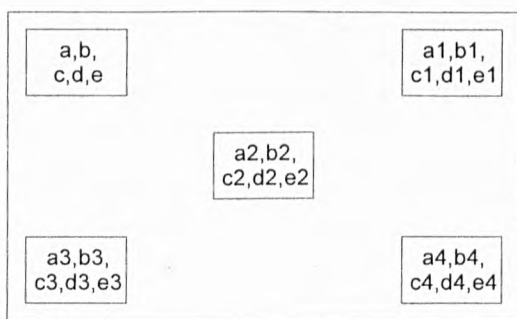
1 – A... E – bloki (podsystemy) gałęzi rekreacyjno-turystycznej, 2 – powiązania między nimi,
3 – informacje i potoki wchodzące i wychodzące

Dessin 1. Le système territorial de récréation et tourisme (TSRT)

1 – A... E – blocs (sous-systèmes) de la branche de récréation et tourisme, 2 – les liaisons entre eux, 3 – informations et torrents qui entrent et qui sortent

czym jest ruch turystyczny. Poszczególne podsystemy mogą występować w lokalizacjach terytorialnie oderwanych, a miarą ich przynależności do TSR są powiązania wewnątrz układu, które są silniejsze niż między nim a otoczeniem. Terytorialny system rekreacyjny tworzą związki pięciu podsystemów: A – wypoczywający i turyści, B – terytorium o określonym położeniu oraz walorach rekreacyjnych i turystycznych, C – baza materialna i infrastruktura, D – transport oraz łączność do i wewnątrz terytorium, E – kadra i struktury zarządzania. Zewnętrzne otoczenie terytorialnego systemu tworzą: środowisko naturalne i społeczno-ekonomiczne na określonym obszarze. Autor teorii terytorialnego systemu rekreacyjnego twierdzi, że badania empiryczne wskazują na istnienie szeregu form i faz rozwojowych w przestrzeni rekreacyjno-turystycznej, które nie mieszczą się jednak w ramach przedstawionego modelu (Gerasimov, Preobrazhenski 1975). Opinie te zdają się potwierdzać badania terytorialnego systemu rekreacyjnego „Wigry” przeprowadzane w Polsce przez A. Krzymowską-Kostrówicką (1980). Wskazuje to na konieczność dalszego poszukiwania bardziej kompleksowych ujęć modelowych przestrzeni rekreacyjno-turystycznej.

W terytorialnym systemie rekreacji uwzględnia się elementy i więzi gałęziowe, natomiast stosunki międzygałęziowe z całym otaczającym środowiskiem są przedmiotem analizy przy wyodrębnianiu regionów rekreacyjno-turystycznych, choć te ostatnie również często postrzega się jako obszary jednogałęziowe (wyspecjalizowane). Region turystyczny, w odróżnieniu od terytorialnego systemu rekreacji, cechuje zarówno dalsze wewnętrzne zróżnicowanie jak i strefowość (rys. 2).

Rys. 2. Schemat regionalizacji rekreacyjno-turystycznej: a...e, a1...e1, a2...e2, a3...e3, a4...e4 – skojarzenia lokalnych elementów bloków (A+B+C+D+E) z miejscowymi elementami środowiska naturalnego i społeczno-ekonomicznego

Dessin 2. La schéma de la régionalisation de récréation et tourisme: a...e, a1...e1, a2...e2, a3...e3, a4...e4 – associations des éléments locaux des blocs (A+B+C+D+E) avec les éléments du milieu naturel et socio-économique

Pierwsze związane jest z hierarchizacją jego składników, drugie z wyodrębnieniem obszarów elementarnych, wewnętrznie jednolitych. Koncepcja terytorialnego systemu rekreacji była próbą zmodernizowania regionalizacji, a w efekcie uwypukliła znaczne różnice między systemem a regionem turystycznym (A l a - e v 1983).

Z faktu, że gałęziowe regiony turystyczne różnego rzędu obejmują przestrzenie *stricte* turystyczne i tereny pośrednio biorące udział w funkcjonowaniu jednostki regionalnej można by wnioskować o węższym zakresie pojęciowym przestrzeni turystycznej niż regionu. Nie jest to jednak rozumowanie prawidłowe, bowiem przestrzeń turystyczna jest pojęciem nadrzędnym, obejmującym wszystkie przejawy turystyki występujące na określonym obszarze, region zaś stanowi tylko jej wyspecjalizowaną i rozwiniętą część. Przestrzeń turystyczna jest bazą krystalizowania się oraz wzajemnych relacji systemów rekreacyjno-turystycznych, regionów turystycznych a także niektórych rudymenatnych form turystyki i rekreacji będących w dyspersji i nie mających trwałych więzów między sobą i otoczeniem, co jednoznacznie określa jej nadrzędność w teorii rekreacji i turystyki. Tak rozumianą przestrzeń można uważać za megapojęcie w geografii rekreacji i turystyki i traktować jako najszerszy obszar kontinualny lub nieciągły, dla którego nie ma informacji co do uporządkowania hierarchicznego.

Jak pokazały liczne studia (C h r i s t a l l e r 1964, M i o s s e c 1976, V e - d e n i n 1986, A l d s k o g i u s 1977, M a r i o t 1983, L i s z e w s k i 1995 i inni przedstawiciele łódzkiego ośrodka geografii turystyki), duży wpływ na procesy koncentracji, dyfuzji, regionalizacji i hierarchizacji zachodzące w przestrzeni turystycznej mają ciężenia grawitacyjne lub odśrodkowe zwłaszcza w stosunku do wielkich miast.

I. I. P i r o Ź n i k (1981) uważa, że wypoczynek i turystyka posiadają naturalne tendencje do tworzenia regionów, stref oraz układów koncentracji węzłowo-pasmowej. W każdym z tych kierunków działają siły ekspansji, inercji i ograniczenia. Przejście od strefowości do koncentracji węzłowo-pasmowej jest stopniowym przejściem od kontinuum ku obszarowi dyskretnemu (ograniczonemu), a jednocześnie od ekstensywnego do intensywnego rozmieszczenia.

S. L i s z e w s k i (1995) przestrzeń turystyczną traktuje jako podprzestrzeń ogólnej przestrzeni geograficznej, czyli takiej, która obejmuje zarówno elementy przyrodnicze, jak i społeczne. Autor ten uważa, że takie właśnie całościowe ujęcie sfery działalności turystycznej odpowiada specyfice turystyki jako procesowi społecznemu realizowanemu w określonym środowisku przyrodniczym. W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że przestrzeń społeczna rozumiana jest tu również jako przestrzeń percepcji, która nie posiada obiektywnego wymiaru fizycznego, co poszerza dotychczasowe rozumienie ogólnej przestrzeni geograficznej.

Przestrzeń rekreacyjno-turystyczna w zasadzie nie jest ciągła. Dyskretność i nieciągłość zdaje się być jej cechą immanentną, przy czym zbiór podprzestrzeni pozostawia elementy nieturystyczne poza systemem. W ramach regionu turystycznego dyskretność ta jest mniej ewidentna, bowiem pola oddziaływania rdzeni oraz obszary nieturystyczne znajdujące się w ramach regionów w znacznym stopniu wypełniają przestrzeń regionalną. Należy jednak zdać sobie sprawę, że tylko ogólna przestrzeń geograficzna może w pełni podlegać kontynuacji.

Oceniając dorobek nauk geograficznych i socjologii w Polsce, S. Liszewski (1995) wysunął koncepcję przestrzeni turystycznej traktując ją jako główny przedmiot badań geografii turystyki. Autor ten na podstawie kryteriów funkcjonalnych wyróżnił pięć typów przestrzeni turystycznej: eksploracji, penetracji, asymilacji, kolonizacji i urbanizacji. Każda z tych przestrzeni została w cytowanej tu pracy omówiona przez przypisanie jej charakterystycznych cech (tab. I).

T a b e l a I

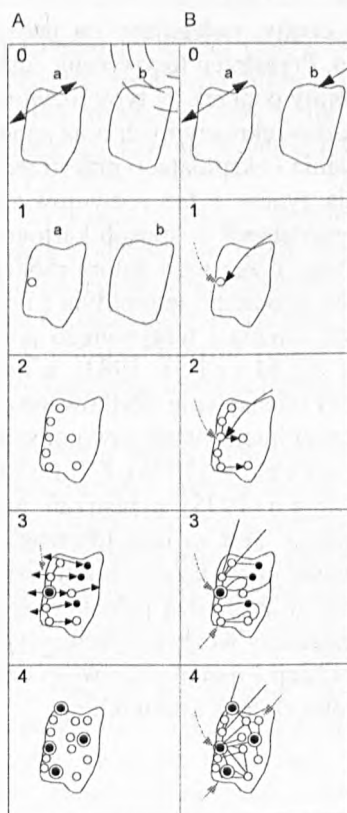
Charakterystyka typów przestrzeni turystycznej

Traits caractéristiques de l'espace touristique

Typ przestrzeni	Natężenie ruchu turystycznego	Zagospodarowanie turystyczne	Główna funkcja turystyczna	Wpływ działalności na środowisko przyrodnicze
Eksploracji	minimalne	brak	poznawcza	nieszkodliwa
Penetracji	zróżnicowane (od małego do masowego)	zróżnicowane (od niewielkiego do dużego)	poznawczo-wypoczynkowa	uciążliwa
Asymilacji	średnie	średnie	wypoczynkowo-poznawcza	obojętna
Kolonizacji	duże	duże	wypoczynkowa	przekształcająca (szkodliwa)
Urbanizacji	średnie	duże	mieszkaniowa	degradująca

Ź r ó d ł o: S. L i s z e w s k i (1995).

Wydaje się, że podane w tab. I typy, które uznać można również za fazy rozwoju (w podanej kolejności), mają charakter uniwersalny dla rozwoju turystyki, a może i dla innych form działalności człowieka, które cechuje użytkowanie przestrzeni. Atutem takiego podejścia jest uznanie rozwoju turystyki

Rys. 3. Typologia rozwoju przestrzennego w zależności od dostępności komunikacyjnej (M i o s s e c 1976)

A – fazy rozwoju ośrodków turystycznych, B – fazy rozwoju transportu: 0 – ilustruje dwa przypadki rozwoju funkcji turystycznej: a – przy przecinaniu obszaru przez drogę tranzytową, b – wpływ drogi spoza rozpatrywanego obszaru; 1 – rozwój ośrodka pionierskiego i skomunikowanie obszaru z nadrzędną siecią dróg; 2 – powiększanie się liczby ośrodków turystycznych i początek ich połączenia; 3 – tworzenie się stref wpływów koło ośrodków i początek specjalizacji i hierarchizacji; 4 – zaawansowana hierarchizacja i specjalizacja ośrodków zapewniająca pełne nasycenie turystyczne obszaru. Transport osiąga stan pełnego nasycenia gwarantującego dobre połączenie zarówno między ośrodkami, jak również z resztą obszaru

Dessin 3. La typologie du développement du tourisme étant sous la dépendance de l'accessibilité du point de vue du transport (M i o s s e c 1976)

A – phases du développement des centres touristiques, B – phases du développement du transport: 0 – illustre deux cas du développement de la fonction touristique: a – quand le terrain est traversé par la voie de transit, b – influence de la voie située à l'extérieur du terrain examiné; 1 – développement du centre qui est le premier à se lancer dans une entreprise et la mise du terrain en communication avec le réseau routier principal; 2 – grouillement des centres touristiques et le début de leur fusion; 3 – création des zones d'influence autour des centres et de début de leur spécialisation et hiérarchisation; 4 – hiérarchisation et spécialisation avancées des centres assurant la pleine saturation touristique du terrain. Le transport atteint l'état de pleine saturation garantissant une bonne communication entre les centres et le reste du terrain

w przestrzeni za proces ciągły, polegający na przechodzeniu z jednego typu przestrzeni do następnego. Przestrzeń turystyczna została w tej koncepcji przedstawiona w sposób integralny poprzez jej typy rozwojowe, które są jednocześnie fazami procesów turystyczno-rekreacyjnych oraz społecznym tworzeniem odpowiedniego zagospodarowania i eksploatacji przestrzeni geograficznej.

Bez wyszczególniania typów i faz rozwojowych proces osławiania przestrzeni przez turystykę przedstawił w sposób kartograficzny J. M. M i o s s e c (1976). Z zaprezentowanego przez tego autora modelu widać, że rozprzestrzenianie się turystyki nie jest procesem jednolitym i przechodzi od powstania pojedynczych ośrodków, ich rojenia i wzajemnego powiązania, do układów węzłowo-pasmowych (patrz też M a r i o t 1983), a następnie ukształtowania się dojrzałej sieci zawierającej intensywnie użytkowane obszary węzłowo-pasmowe wyróżniające się na tle mniej intensywnie oswojonych przestrzeni (rys. 3).

W pojęciu J. M. M i o s s e c a (1976), I. I. P i r o Ź n i k a (1986), a zwłaszcza S. L i s z e w s k i e g o (1995) przestrzeń jest przeniknięta procesami koncentracji i dekoncentracji. Jest to prawidłowość, którą można odnieść nie tylko do zjawisk przestrzennych związanych z turystyką. W przestrzeni rekreacyjno-turystycznej procesy te zachodzą jednak w sposób specyficzny i prowadzący do kształtowania układów węzłowo-pasmowych, w których powstają zagrożenia zbytnej turystyfikacji i monokulturowego uzależnienia szczególnie niebezpieczne np. w przypadku zmiany koniunktury.

2. FORMY I TENDENCJE ORGANIZACJI PRZESTRZENNEJ REKREACJI I TURYSTYKI

Współczesna geografia społeczno-ekonomiczna od dawna interpretuje organizację przestrzeni za pomocą modeli dyfuzji innowacji, które zakładają przenikanie w kierunku z centrów na peryferia (H ä g e r s t r a n d 1953, Ł o b o d a 1974). Natężenie procesów społeczno-ekonomicznych zgodnie z tymi modelami maleje w miarę oddalania się od miejsca centralnego. Rozmieszczenie ludności, zwłaszcza miejskiej, natężenie sieci transportu, usług handlowych oraz innych działalności i zjawisk gospodarczych i społecznych zdają się potwierdzać tę regułę. Czy prawidłowość ta dotyczy także turystyki? Odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna. Biorąc za punkt wyjścia obszar emitujący popyt turystyczny, odpowiedź będzie pozytywna, bowiem największymi skupiskami popytu turystycznego są przede wszystkim duże miasta i aglomeracje, których mieszkańcy w coraz większym stopniu odczuwają potrzeby turystyczne i wypoczynkowe poza miejscem swojego stałego zamieszkania. Jeżeli jednak spojrzeć na zjawisko turystyki od strony rozmieszczenia podaży usług turystycznych, które koncentrują się w dużym stopniu na obszarach o cennych walorach rekre-

acyjno-turystycznych, to wspomniany model centra–peryferia nie znajduje potwierdzenia. W turystyce obszary podaży powstają najczęściej w regionach peryferyjnych i w tym znaczeniu to właśnie one, a nie tereny zurbanizowane są rdzeniem przestrzeni turystycznej. Tezę tę wysunął jeszcze w latach sześćdziesiątych W. C h r i s t a l l e r (1964).

Omówione prawidłowości w przestrzennym rozmieszczeniu obszarów popytu i podaży turystycznej dają podstawę do interpretacji zarówno genezy, jak i zróżnicowania funkcjonalnego regionów turystycznych, będących jednym z głównych składników przestrzeni rekreacyjno-turystycznej.

Generalnie można mówić o dwóch różnych typach regionów. Pierwszy z nich nazywać będziemy umownie regionem metropolitalnym, drugi regionem peryferyjnym.

Rekreacyjno-turystyczny region metropolitalny powstaje w otoczeniu dużych skupisk ludzkich (miast i aglomeracji) jako naturalny, najbliższy obszar wypoczynku, zwłaszcza krótkiego (weekendowego) mieszkańców miasta. Popyt na wypoczynek podmiejski jest przyczyną jego powstania i rozwoju. Wielkość rekreacyjno-turystycznego regionu metropolitalnego zależy w dużym stopniu od wielkości popytu mieszkańców miasta, a jego konkurencyjność ogranicza się w zasadzie do mieszkańców aglomeracji (M a t c z a k 1982).

Rekreacyjno-turystyczne regiony peryferyjne bazują na podaży miejscowych walorów o dużej atrakcyjności i jakości i są nastawione na wypoczynek oraz turystykę długookresową, związaną najczęściej z urlopami i wakacjami. Regiony peryferyjne konkurują ze sobą zarówno walorami przyrodniczymi, jak i antropogenicznymi, a zwłaszcza ich unikatowością, a także walorami zdrowotnymi (uzdrowiska). Regiony peryferyjne zabezpieczają masowy wypoczynek i turystykę, na co zwracał uwagę W. C h r i s t a l l e r (1964), a co powoduje, że na obszarach tych turystyka staje się wiodącą funkcją społeczno-ekonomiczną. Turystyka w tych regionach często jest czynnikiem kreującym osadnictwo, które nierzadko przyjmuje formy aglomeracji miejsko-wypoczynkowych czy uzdrowiskowych, co rodzi poważne problemy ekologiczne i urbanistyczne.

O ile regiony metropolitalne przyjmują najczęściej formę przestrzenną wymuszoną kształtem i dostępnością komunikacyjną aglomeracji, której są zapleczem wypoczynkowo-rekreacyjnym, o tyle regiony peryferyjne przyjmują różne kształty przestrzenne, wśród których najczęściej spotykane to regiony pasmowe oraz węzłowe. Regiony pasmowe rozwijają się zwykle wzdłuż wybrzeży morskich (D ę b s k i 1974), regiony węzłowe związane są z wykształceniem w przestrzeni rekreacyjno-turystycznej wyraźnego rdzenia osadniczego, który – będąc centrum rozrządowym turystyki – organizuje wokół siebie przestrzeń podporządkowując ją funkcjonalnie. Rekreacyjno-turystyczne regiony węzłowe powstają w różnych warunkach środowiskowych, najczęściej jednak związane są one ze środowiskiem górskim czy pojeziernym, które często determinuje

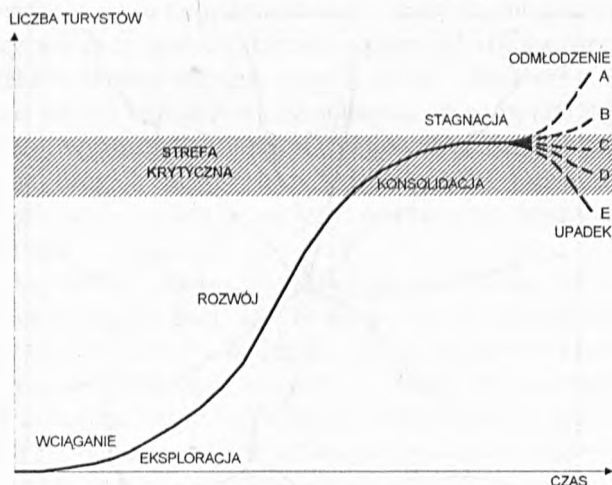
kształt przestrzenny regionu (kotlina śródgórska, gęsta sieć jezior itp). Region węzłowy może również być formą przejściową w rozwoju regionów pasmowych zwłaszcza na wybrzeżach morskich. Analizę powstania, rozwoju i funkcjonowania regionu węzłowego w środowisku pojeziernym dobrze prezentuje praca *Funkcja turystyczna Augustowa* (L i s z e w s k i, red. 1989).

3. SPOŁECZNO-EKONOMICZNE WYTWARZANIE PRZESTRZENI REKREACJI I TURYSTYKI

Przestrzeń rekreacyjno-turystyczna nie jest darem przyrody. Bazuje ona jednak na obiektach i zjawiskach przyrodniczych, ale na zasadzie doboru umotywowanego potrzebami społeczno-ekonomicznymi. Wykorzystując walory przyrodnicze i antropogeniczne adaptuje się je do specyficznych wymogów rekreacji i turystyki, tworząc infrastrukturę techniczną i osadniczą oraz różnorodne sieci organizacyjne. W tym znaczeniu możemy uznać za poprawne pojęcia: tworzenie, wytwarzanie czy nawet produkowanie przestrzeni rekreacyjno-turystycznej. Procesem produkowania przestrzeni rekreacyjno-turystycznej zajmowali się m. in. J. M. Miossec (1976), V. S. Preobrażenski (1975), R. W. Butler (1980), M. Oppermann (1993), a w Polsce M. Drzewiecki (1992) i S. Liszewski (1995). Zaproponowane przez ostatniego z wymienionych autorów pięć typów (faz) tworzenia omawianej przestrzeni wydaje się być obiecujące, bowiem obejmuje ono całokształt procesów i faz rozwojowych, co daje możliwość obserwacji zjawisk zachodzących w przestrzeni na skutek działalności w niej wielu „aktorów”, którzy uczestniczą w procesie produkowania (wytwarzania) przestrzeni rekreacyjno-turystycznej.

Dotychczasowy dorobek nauki o rekreacji i turystyce pozwala na porównanie znanej wcześniej koncepcji cyklu rozwojowego miejscowości turystycznej R. W. Butlera (1980) z koncepcją typów (faz) przestrzeni turystycznej S. Liszewskiego (1995).

Etapy rozwoju miejscowości turystycznej wg R. W. Butlera (1980): eksploracja, wciągnięcie, dynamiczny rozwój, konsolidacja i stagnacja, która może prowadzić do upadku lub być początkiem nowego cyklu rozwojowego (odmłodzenie), dobrze odzwierciedlają proces rozwoju turystyki w ujęciu punktowym (rys. 4). Koncepcja typów (faz) rozwoju przestrzeni turystycznej S. Liszewskiego prezentuje natomiast ujęcie regionalne, przez co ma charakter bardziej ogólny. Typy rozwoju przestrzeni: eksploracja, penetracja, asymilacja, kolonizacja i urbanizacja odnoszą się do różnych faz przejmowania, a następnie wytwarzania funkcjonalnego przestrzeni geograficznej, która w ten sposób przekształciła się w przestrzeń turystyczną. Przejmowanie i wytwarzanie przestrzeni turystycznej dokonuje się w sposób punktowy za pośrednictwem miejscowości

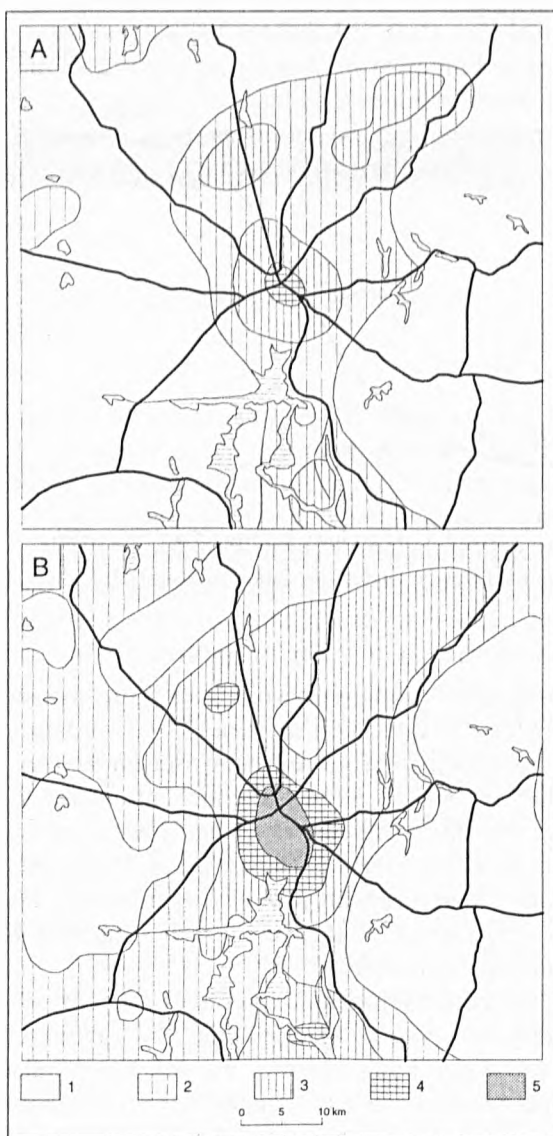
Rys. 4. Cykl życiowy kurortu (B u t l e r 1980)

Dessin 4. Le cycle vital d'une station balnéaire (B u t l e r 1980)

czy sieci osadniczej, które w miarę rozwoju funkcji turystycznej przechodzą etapy rozwoju omówione w koncepcji Butlera. W tym miejscu możemy mówić o integracji obu koncepcji rozwoju miejscowości turystycznej i rozwoju przestrzeni turystycznej, z tym że pierwsza z nich ma charakter ograniczony do punktów osadniczych, druga zaś dotyczy całościowego procesu przemian funkcjonalnych w szerszym znaczeniu. Dalsze prace badawcze nad przedstawionymi tu koncepcjami teoretycznymi powinny doprowadzić do ustalenia stopnia ich poprawności i zgodności w różnych fazach i etapach wytwarzania przestrzeni turystycznej przez człowieka.

Akceptując koncepcję wytwarzania (produkowania) przestrzeni rekreacyjno-turystycznej należy postawić kolejne pytanie: Czy przestrzeń turystyczna jest przestrzenią zintegrowaną, kompleksową, czy też ma charakter cząstkowy odzwierciedlający poszczególne formy działalności rekreacyjno-turystycznej? Na przykład, czy możemy mówić o przestrzeni turystyki kongresowej, albo o przestrzeni drugich domów?

Paradygmat klasyfikacyjny dominujący wśród geografów podpowiada prostą odpowiedź na te pytania: każda przestrzeń składa się z pewnej ilości podprzestrzeni, a zatem ogólna przestrzeń turystyczna składa się również z określonej liczby podprzestrzeni. Można jednak poszerzyć to pytanie: Czy podprzestrzenie składające się na ogólną przestrzeń turystyczną są uzależnionymi od siebie lokalizacyjnie i funkcjonalnie?

Rys. 5. Przestrzeń percepcji rekreacyjnej Uppsalli (A l d s k o g i u s 1977)

A – przestrzeń nie czytających rubryki informacji rekreacyjnej w miejscowej gazecie, B – przestrzeń czytających; interwały 1–5 odpowiadają równym przedziałom wzrastania liczby wzmianek w miejscowej gazecie

Dessin 5. L'espace de la perception récréative des habitants d'Uppsalla (A l d s k o g i u s 1977)

A – espace de ceux qui ne lisent pas la rubrique informant sur la récréation dans le journal local, B – espace de ceux qui lisent; les intervalles 1–5 correspondent aux écarts égaux de l'accroissement du nombre des mentions dans le journal local

Mówiąc inaczej, czy są to podprzestrzenie różnych, ale graniczących ze sobą elementów, czy też są to podprzestrzenie wyspecjalizowane, przy których bezpośredni kontakt w terenie nie jest obowiązkowy? Pierwsze z tych twierdzeń jest prawidłowe, ale nie można również negować, że geografia zajmuje się także podprzestrzeniami wyspecjalizowanymi (podprzestrzeniami poszczególnych gałęzi turystyki, np. drugich domów, bazy hotelowej itd.). Oznacza to, że zgodnie z przyjętym ogólnym pojęciem przestrzeni rekreacyjno-turystycznej oba twierdzenia są poprawne.

Inną kwestią, zarówno teoretyczną jak i pragmatyczną, jest percepcja przestrzeni rekreacyjno-turystycznej. Jest to temat szeroko opracowany w naukach społecznych, w tym również i w geografii, dzięki pionierskim badaniom nad dyfuzją innowacji i modelami typu „centrum–peryferia”. Wykorzystując cechy percepcji „można zarządzać” przestrzeniami turystycznymi za pośrednictwem różnych nosicieli. Przykładem może tu być rozszerzenie przestrzeni rekreacyjno-turystycznej przy wykorzystaniu miejscowej prasy (A l d s k o g i u s 1977, rys. 5).

Na zakończenie tych rozważań poświęćmy parę zdań innym rodzajom przestrzeni wykorzystywanym w badaniach nad rekreacją i turystyką.

Przestrzeń realna (rzeczywista, fizyczna) jest bazą operacyjną elementów materialnych i niematerialnych, które są przywiązane do jakiegoś realnego miejsca. Na przykład pamięć o zmarłym związana jest ze ściśle określonymi miejscami jego życia, czynów i wreszcie miejscem wiecznego spoczynku.

Przestrzeń percepcyjno-mentalna (S t a c h o w s k i 1993) jest indywidualnym lub grupowym odzwierciedleniem przestrzeni wirtualnej, bazującej w większym lub mniejszym stopniu na przestrzeni realnej, ale nie stanowiącej jej dokładnego odbicia. Wreszcie posługujemy się pojęciem przestrzeni funkcjonalnej, która łączy elementy przestrzeni realnej i percepcyjnej, w ramach której dokonuje się wszelka działalność rekreacyjna i turystyczna zarówno zorganizowana, jak i nie zorganizowana, czyli ruch turystyczny, zagospodarowanie, zarządzanie, marketing, promocja i inne.

Kończąc rozważania na temat tworzenia przestrzeni rekreacyjno-turystycznej celowym wydaje się, uogólniając, sprowadzić wymienione typy, fazy i rodzaje przestrzeni do trzech ujęć. Przestrzeń rekreacyjno-turystyczna może być postrzegana jako przestrzeń realna, funkcjonalna lub percepcyjna. Zakres pojęciowy tak określonych przestrzeni jest jeszcze wciąż niejednoznaczny i wymaga precyzyjnego zdefiniowania.

4. TYPY PRZESTRZENNYCH JEDNOSTEK REKREACYJNO-TURYSTYCZNYCH

Możliwość oddalania konsumpcji usług turystycznych od obszarów odznaczających się dużym popytem na te usługi (miasta i aglomeracje) uzależniona

jest od wielu czynników, a zwłaszcza od zasobów czasu wolnego. To właśnie czas wolny obok dostępności komunikacyjnej określa zasięg wyjazdów turystycznych oraz tłumaczy „geografię” podróży rekreacyjno-turystycznych. Najogólniej rzecz ujmując możemy podzielić czas wolny człowieka przeznaczony na rekreację i turystykę na: dzienny czas wolny (krótki), czas wolny świąt i weekendów (średni) oraz urlopy i wakacje (długi).

Wykorzystanie rekreacyjne i turystyczne krótkiego i średniego czasu wolnego ściśle związane jest z miejscem popytu. Zwykle jest ono realizowane na terenach miast oraz w ich strefach podmiejskich i jest ograniczone przestrzennie dostępnością komunikacyjną. W takich warunkach powstają jednostki rekreacyjno-turystyczne zaspokajające przestrzennie bliski i stabilny popyt (V e d e n i n 1982). Z różnych form rekreacji i turystyki w czasie krótkim i średnim korzystają głównie mieszkańcy miast, którzy wypoczywają na obszarach parków, boisk czy osiedlowych ośrodków rozrywkowych, a także w drugih domach. Te ostatnie powstają zazwyczaj w strefach podmiejskich ze względu na łatwą dostępność i wielokrotne użytkowanie w ciągu roku (C o p p o c k 1977). Rekreacyjno-turystyczna funkcja endogeniczna jest zatem rozproszona na terenie miasta i w polu jego oddziaływania. Wyjątkiem są kurorty (uzdrowiska), które bywają zwykle wyspecjalizowane w pełnieniu usług rekreacyjnych dla przybywających z zewnątrz, co powoduje, że pełnią one funkcję egzogeniczną.

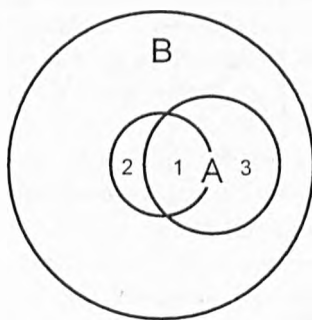
Funkcje zewnętrzne (egzogeniczne) pełnią również w różnym stopniu i zakresie jądra miast czy aglomeracji miejskich, które są terenami docelowego ruchu turystycznego. Najczęściej jest to turystyka poznawcza, kulturowa, biznesowa, kongresowa oraz inne formy oparte jednak głównie na walorach antropogenicznych lub specjalistycznym zagospodarowaniu. Wymienione formy turystyki egzogenicznej realizowane są w śródmieściach miast czy w dzielnicach biznesowych i mają tendencję do wyraźnej koncentracji punktowej.

Długookresowa rekreacja i turystyka związana z urlopowym i wakacyjnym czasem wolnym nie jest związana przestrzennie z obszarem popytu. Podróże tego typu są zazwyczaj skierowane do coraz to innych obszarów położonych z dala od centrów popytu zwykle wyspecjalizowanych, dysponujących atrakcyjnymi walorami rekreacyjno-turystycznymi i odpowiednią infrastrukturą. Właśnie w takich okolicznościach powstają omówione wcześniej regiony peryferyjne, które – będąc typowymi obszarami podaży rekreacyjno-turystycznej – mają zazwyczaj charakter wyspecjalizowany. Rolę centrum miejskiego pełnią w tych regionach kompleksy uzdrowiskowo-hotelowe, a obiekty docelowych migracji rekreacyjno-turystycznych zastępują pobliskie tereny z walorami przyrodniczymi czy antropogenicznymi oraz urządzenia rekreacyjno-sportowe. Efekt zdrowotny rekreacji na obszarach dysponujących cennymi i atrakcyjnymi walorami rekreacyjno-turystycznymi jest znacznie wyższy.

Można zatem uogólnić stwierdzając, że turystyka w czasie krótkim i średnim (bliska) oraz w wakacje i urlopy (daleka) prezentuje dwa główne megatypy ruchu turystycznego.

Jest jednak pewien typ turystyki, który nie mieści się w tym schemacie. Chodzi o podróż tranzytową lub wycieczki trasami turystycznymi (ang. *itinerary*, franc. *itineraires*, ros. *маршрутный туризм*). W tym przypadku podstawową rolę odgrywają magistrale komunikacyjne, szlaki drogowe, infrastruktura transportu pasażerskiego itd. Trasy i urządzenia transportowo-komunikacyjne przyciągają elementy podaży turystycznej i w ten sposób stanowią swoisty typ przestrzeni transportowo-turystycznej łączącej zarówno masowy popyt, jak i podaż turystyczną.

Inne rozróżnienie przestrzeni turystycznej na podstawie przykładów z krajów tzw. „trzeciego świata” lansuje od niedawna M. O p p e r m a n n (1993). Według tego autora w turystyce mamy obecnie do czynienia z dwoma głównymi typami: z turystyką formalną i nieformalną (rys. 6).

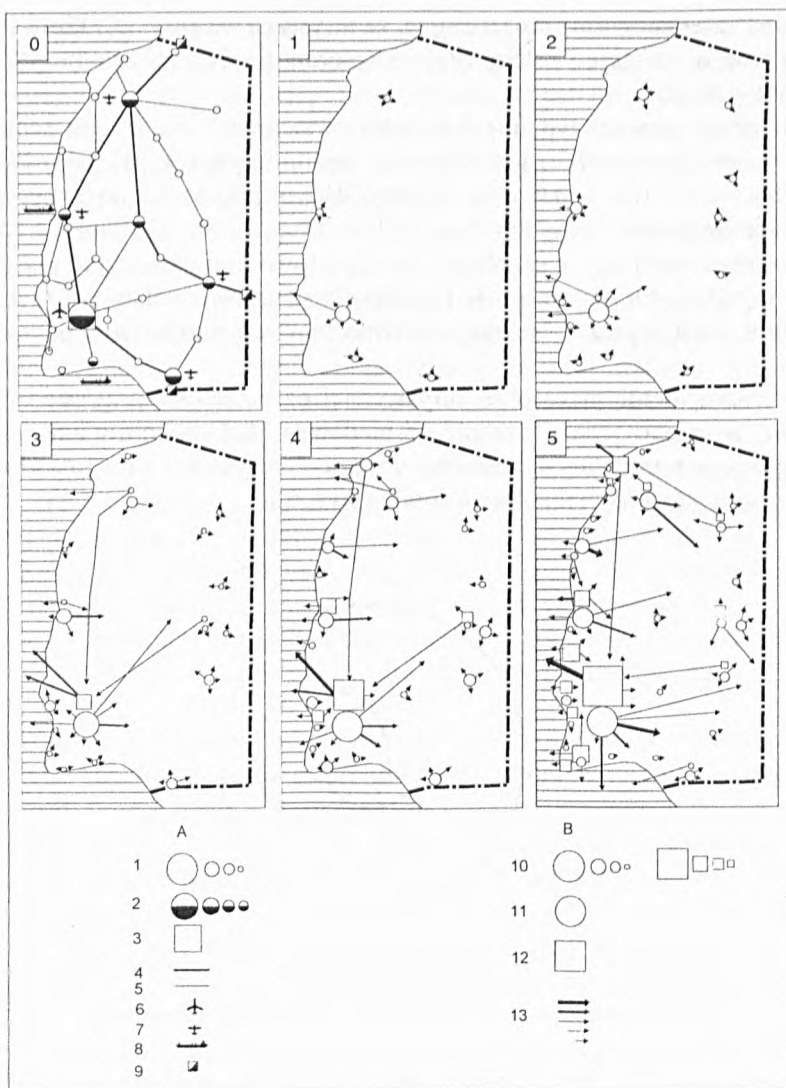
Rys. 6. Schemat przestrzeni turystycznej (O p p e r m a n n 1993)

A – przestrzeń turystyczna: 1 – formalna (oficjalna) i nieformalna (paralelna), 2 – turystyczna formalna, 3 – turystyczna nieformalna; B – przestrzeń „nieturystyczna”

Dessin 6. Le schéma de l'espace touristique (O p p e r m a n n 1993)

A – espace touristique: 1 – formel (officiel) et informel (parallèle), 2 – tourisme formel, 3 – tourisme informel; B – espace “non-touristique”

Turystyka formalna, inaczej określana przez tego autora jako oficjalna, wykorzystuje bazę hotelową o międzynarodowym standardzie: modne restauracje, atrakcyjne obiekty rozrywkowe i sportowe, nowoczesne porty lotnicze, statki wycieczkowe, klimatyzowane autokary, drogie wycieczki sprzedające przygodę itp. Uczestnikami tej formy turystyki są goście z krajów rozwiniętych oraz przedstawiciele miejscowej elity. Turystyka ta jest dobrze zorganizowana, nowoczesnie zarządzana i promowana. Poszczególne jej segmenty są pod stałą

Rys. 7. Rozwój przestrzeni turystycznej w krajach Trzeciego Świata (O p p e r m a n n 1993);
 A – faza 0: 1 – wielkość miast, 2 – lokalizacja infrastruktury turystycznej, 3 – stolica, 4 – drogi główne, 5 – drogi drugorzędne, 6 – lotnisko międzynarodowe, 7 – lotnisko krajowe, 8 – porty, 9 – przejście międzynarodowe; B – fazy 1–5: 10 – liczba turystów, 11 – sektor turystyki paralelnej, 12 – sektor turystyki oficjalnej, 13 – efekty ekonomiczne

Dessin 7. Le développement de l'espace dans les pays du Tiers Monde (O p p e r m a n n 1993)
 A – phase 0: 1 – nombre des habitants dans le ville, 2 – localisations des infrastructures touristiques, 3 – la ville capitale, 4 – routes principales, 5 – routes moins importantes, 6 – aéroport international, 7 – aéroport national, 8 – ports, 9 – passage frontalier; B – phases 1–5: 10 – nombre des touristes, 11 – secteur du tourisme informel (parallèle), 12 – secteur du tourisme formel, 13 – effets économiques

presją modernizacji i marketingu produktu turystycznego, o ile mają one być konkurencyjne na światowym rynku turystycznym. Jest to turystyka w dużym stopniu skoncentrowana przestrzennie, często lokalizowana wyspowo (luksusowe enklawy getta turystyczne) wśród słabo rozwiniętego otoczenia. Charakterystyczną jej cechą jest również i to, że ośrodki turystyki formalnej utrzymują stosunkowo słabe więzy między sobą (są one konkurentami), co powoduje, że turyści zagraniczni mało odwiedzają podobne obiekty w ramach tej samej podróży. Obiekty turystyki formalnej nie tworzą między sobą prawdziwych sieci połączeń i zależności, oprócz więzów organizacyjno-technologicznych. Jest to zatem turystyka w dużym stopniu oderwana od miejscowego kontekstu, za wyjątkiem walorów, i uzależniona od centrów popytu z zewnątrz.

Turystyka nieformalna, nazywana niekiedy nieoficjalną, równoległą, obejmuje rekreację i turystykę opartą na miejscowej infrastrukturze: gospodach, oberżach, schroniskach, pensjonatach, kwaterach prywatnych, tanich obiektach gastronomicznych z miejscową kuchnią, kioskach, miejscowych rozrywkach, czasem usługach i zabawach na granicy przestępczości. Turystyka nieformalna wykorzystuje w dużym stopniu tak zwaną infrastrukturę paraturystyczną. Odnacza się ona bardziej rozproszoną siecią i dużą liczbą obiektów mocno powiązanych między sobą oraz z miejscową gospodarką i społecznością. Posiada ona zatem znaczny wpływ i odgrywa często znaczącą rolę w życiu społeczno-ekonomicznym swojego regionu (rys. 7).

Z reguły rozwój turystyki na określonym obszarze (region, państwo) zaczyna się od turystyki nieformalnej. Potem dopiero niektóre, z reguły najcenniejsze obiekty czy miejscowości, przyciągają uwagę turystów zagranicznych, którymi zazwyczaj najpierw są tzw. „odkrywczy” nie wymagający wysokiej jakości usług. Dalszy rozwój turystyki na tych obszarach przebiega w zasadzie wg cyklu rozwoju miejscowości opisanego przez R. W. B u t l e r a (1980), a także C. A. B e n e d e t t o i D. C. B o j a n i ċ a (1993), w sposób jednak zróżnicowany ze względu na poziom zainteresowania i różnorodność form organizacyjnych.

Oba omówione typy turystyki: formalna i nieformalna, w początkowym okresie swojego rozwoju wykazują wzajemną segregację przestrzenną (O p p e r m a n n 1993), ale na etapie dojrzałego rozwoju przestrzeni turystyki nieformalnej wchłaniania przestrzeni turystyki formalnej likwidując w ten sposób jej odizolowanie. Dojrzała przestrzeń turystyczna odnacza się wielką złożonością elementów, a zjawiska turystyfikacji powstają przy wielkiej intensywności użytkowania (wykorzystania) przestrzeni niedostosowanej do jej pojemności.

Konfrontacja obu podejść do megatypów przestrzeni rekreacyjno-turystycznych (przestrzeni rekreacyjna krótkiego, średniego i długiego czasu wolnego oraz przestrzeni turystyki formalnej i nieformalnej), przy zachowaniu pewnego uproszczenia, pozwala na wydzielenie określonych typów:

– typ jednostek przestrzennych i nieformalnych sieci powstałych przy skupiskach popytu na rekreację i turystykę;

- typ formalnych jednostek przestrzennych związanych z obszarami podaży wakacyjnej i urlopowej;
- przestrzenne jednostki i sieci nieformalne wyprzedzające i towarzyszące rozwojowi turystyki formalnej;
- jednostki turystyki formalnej powstałe na podstawie walorów kulturowych i dużych miast, skupiające funkcje administracyjne, biznesowe, transportowe, naukowe itp.

Jak wynika z tego zestawienia, większe znaczenie w inicjalnym tworzeniu obiektów i sieci oraz w integracji wewnętrznej przestrzeni rekreacyjno-turystycznej przypada nieformalnej działalności turystycznej, która dotychczas niesłusznie była niedoceniana. Przestrzeń formalnej działalności turystycznej odznacza się natomiast wielką koncentracją elementów turystyki, toteż odgrywa ona rolę rdzenia dalszego rozwoju i kojarzy się najczęściej z wizerunkiem obszaru.

5. CECHY PRZESTRZENI REKREACYJNO-TURYSTYCZNEJ

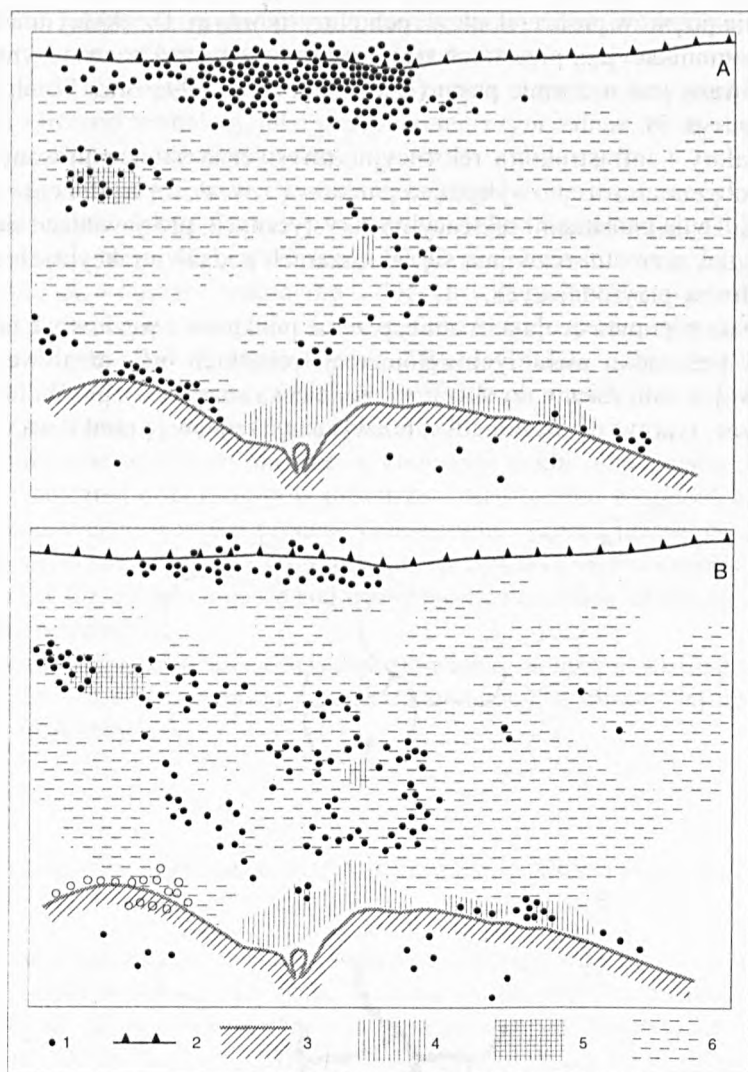
Powyższe rozważania wskazują na istotne i w znacznej mierze specyficzne cechy przestrzeni rekreacyjno-turystycznej. Oczywiście, są to tylko uogólnienia przedstawiające w ujęciu skrótowym omawiane cechy:

- Przestrzeń rekreacyjno-turystyczna składa się z rdzenia, pola jego oddziaływania oraz obiektów rozproszonych i jest sumą tych elementów przestrzennych. Rdzenie z reguły są podsystemami rekreacyjno-turystycznymi, przez które wchodzi fala innowacji do danej jednostki przestrzennej. Przestrzeń rekreacyjno-turystyczną cechuje współdziałanie, ale nie musi to być obszar ciągły, czym różni się pojęciowo od regionu turystycznego.

- W przestrzeni geograficznej, w której funkcjonuje przestrzeń rekreacyjno-turystyczna, obserwujemy współlistnienie, nakładanie się i wzajemne przenikanie pól innych gałęzi życia społeczno-ekonomicznego, politycznego i kulturowego. W odróżnieniu od regionu turystycznego, który obejmuje elementy zarówno turystyczne, jak i nieturystyczne, przestrzeń rekreacyjno-turystyczna jest przestrzenią gałęziową, tj. obejmującą elementy przestrzenne związane tylko z rekreacją i turystyką.

- Przestrzeń rekreacyjno-turystyczną cechuje duży dynamizm i cykliczny rozwój w czasie, co powoduje, że odznacza się ona zmienną dynamiką funkcjonowania w zależności od pór roku, dni tygodnia, a nawet w ramach doby (V e d e n i n 1976, por. rys. 8).

- Powstanie, zasięg i kształt przestrzeni rekreacyjno-turystycznej są pod decydującym wpływem transportu, bowiem sieć komunikacyjna określa kierunek

Rys. 8. Dynamika dziennego rozmieszczenia wypoczywających w pasie nadbrzeżnym Mierzei Kurlandzkiej (V e d e n i n 1982);

A – w dniu słonecznym, godz. 10–13; B – w dniu słonecznym, godz. 17–19; 1 – wczasowicze (jeden punkt = 10 osób), 2 – brzeg morza, 3 – brzeg mierzei, 4 – strefa domów wczasowych, 5 – kemping, 6 – las

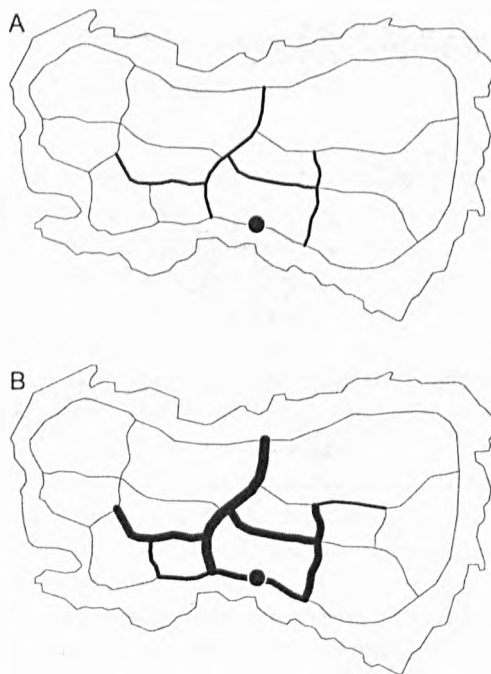
Dessin 8. La dynamique de la disposition journalière des personnes qui se reposaient aux cordons littoraux de Kurland (V e d e n i n 1982);

A – pendant le jour ensoleillé, entre 10–13 heures; B – pendant le jour ensoleillé, entre 17–19 heures; 1 – vacanciers (1 point = 10 personnes), 2 – bord de la mer, 3 – bord du littoral, 4 – zone des maisons de repos, 5 – camping, 6 – forêt

i natężenie potoków pasażerskich w ruchu turystycznym. Dzięki tej doniosłej roli sieci komunikacyjnej przestrzeń rekreacyjno-turystyczna w znacznym stopniu ukształtowana jest w formie pasm (B a c h v a r o v 1993 oraz W i e, C h o y 1993, por. rys. 9).

– Walory i infrastruktura rekreacyjno-turystyczna skoncentrowane są głównie w obszarach rdzeni, wykazując punktową i węzłową tendencję rozmieszczenia. Rdzenie przestrzeni rekreacyjno-turystycznych, przejawiające się zwykle jako bieguny wzrostu, rozwijają się w obszarach podaży atrakcyjnych i pojemnych walorów przyrodniczych.

– Obszary popytu cechuje rozmieszczenie punktowe i węzłowe, a także pasmowe w przypadku niektórych aglomeracji miejskich oraz arealowe (powierzchniowe) w odniesieniu do obszarów osadnictwa rozproszonego. Walory antropogeniczne, typowe dla osadnictwa, też wykazują tendencję punktową.

Rys. 9. Porównanie ruchu drogowego przed i po rozwoju kurortu (W i e, C h o y 1993);

A – przed powstaniem ośrodków turystycznych, B – po powstaniu ośrodków

Dessin 9. La comparaison du trafic routier avant et après le développement des stations de bains (W i e, C h o y 1993);

A – avant l'établissement des centres touristiques, B – après l'établissement des centres touristiques

– Duże i najczęściej dominujące znaczenie w zakresie impulsu rozwojowego, natężenia ruchu i nowoczesnej infrastruktury mają duże miasta, zwłaszcza stolice i metropolie kulturowe. Duże miasta mają lepsze warunki rozwoju turystyki zarówno formalnej, jak i nieformalnej, z tym jednak, że są one narażone na wzrastający proces turystyfikacji.

– Rolę „odkrywcę” nowych obszarów z reguły odgrywa turystyka i rekreacja nieformalna. Sektor formalny włącza się do już funkcjonujących jednostek przestrzennych turystyki nieformalnej. Biegunami wzrostu mogą być zarówno metropolie, jak i obszary wakacyjne o dużych walorach rekreacyjnych. Istnieją przy tym aglomeracje miejskie, które pełnią funkcje przeważnie turystyczną (Wenecja–Mestre–Padwa, Nicea–Cannes, Miami, Orlando, Grenoble–Chamonix, Palma, Albertville, Zakopane, Soczi–Adler, Suchumi i wiele innych), a dla niektórych z nich jest to nawet główna baza miastotwórcza.

– Omówione wcześniej sprzężenie koncepcji cyklu rozwojowego miejscowości turystycznej oraz faz/typów przestrzeni turystycznej w sposób zadowalający tłumaczy obserwowane procesy przestrzenne. Trzeba jednak pamiętać, że mogą występować przypadki omijania lub „przeskakiwania” określonych cykli (etapów) czy faz, co dokonuje się pod wpływem okoliczności lokalnych lub czynników zewnętrznych.

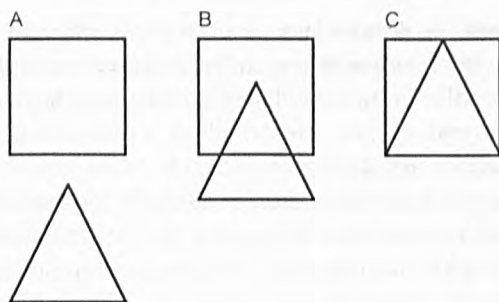
– Sektor nieformalny charakteryzuje się większym urozmaicheniem i rozpowszechnieniem, a co ważniejsze – większą integracją z miejscową gospodarką i życiem społecznym.

6. RELACJE MIĘDZY PRZESTRZENIAMI REKREACYJNO-TURYSTYCZNYMI

Podział przestrzenny, a także różnice zachodzące między obszarami opartymi na podaży turystycznej a tymi, które bazują na popycie, prowadzą niektórych autorów do negowania istnienia zintegrowanych turystycznie jednostek przestrzennych (Mariot 1983, Vedenin i Kozlov 1989 i inni). Szczególnie niezrozumiałym wydaje się to w odniesieniu do krajów rozwiniętych i gęsto zaludnionych. Mimo takiego stanowiska regionalizacja poszczególnych elementów turystyki jest jak najbardziej uzasadniona i potrzebna (szczególnie dla praktyki), tak jak i całościowa analiza przestrzeni turystycznej.

Wzajemne położenie dwóch jednostek przestrzennych, jednej charakteryzującej się potrzebami rekreacyjno-turystycznymi, drugiej obecnością walorów, można wyczerpać trzema sytuacjami: 1 – wzajemne oddalenie, 2 – częściowe nakładanie, 3 – pełne nakładanie (rys. 10).

W warunkach nakładania występują możliwości zarówno wzajemnej aktywizacji, jak i zagrożenie przeciążenia walorów i infrastruktury, zwłaszcza przy

Rys. 10. Stosunek przestrzenny obiektów rekreacyjno-turystycznych;
A – oddalenie obszarów, B – częściowe nakładanie się obszarów, C – pełne nakładanie

Dessin 10. La relation spatiale des objets récréatifs et touristiques;
A – éloignement des terrains, B – superposition partielle, C – superposition complète

zbyt wielkim nastawieniu na realizację potrzeb egzogenicznych przy lekceważeniu zaspokojenia popytu endogenicznego. Prowadzi to do większych lub mniejszych konfliktów. W tej sytuacji podstawowym zadaniem staje się prawidłowe ustalenie priorytetów. Naszym zdaniem w takich sytuacjach zaspokojenie potrzeb miejscowych powinno mieć charakter priorytetowy, a dopiero opierając się na wolnym potencjale należy rozwijać turystykę na szerszą, ponadlokalną skalę. W krajach o gospodarce zarządzanej centralnie zaspokajano głównie potrzeby zewnętrzne, nie doceniając potrzeb lokalnych ani jako źródła dochodów, ani też jako formy polityki społecznej.

Przestrzenne jednostki stworzone przez turystykę różnią się nie tylko w ramach dychotomii podaż–popyt, ale także organizacją przestrzeni przez nich zajętej. Pod tym względem rozróżniamy: formy spolaryzowane (punktowe), formy powierzchniowe (arealowe) i łączące je formy liniowe i pasmowe. Generalnie można mówić o dwóch tendencjach rozmieszczenia turystyki: punktowej i powierzchniowej (arealowej), między którymi istnieją kombinacje w postaci różnych konfiguracji węzłowo-pasmowych.

Formy spolaryzowane charakterystyczne są dla walorów antropogenicznych, poznawczo-kulturowych, znajdujących się przeważnie w miastach lub osiedlach. Grawitują również do nich ośrodki balneologiczne oraz kurorty narciarskie (stacje narciarskie).

Formy rozproszone na dużej przestrzeni typowe są dla obszarów o atrakcyjnych walorach przyrodniczych (góry, pojezierza, wybrzeża, lasy, obszary wiejskie itd.).

Lepsze warunki ekologiczne oraz większy komfort psychiczny zapewniają turystom i wypoczywającym formy rozproszone. Jednak wymogi efektywności gospodarowania i zarządzania preferują formy przestrzennie spolaryzowane.

Próby delimitacji i uporządkowania struktur przestrzennych opartych na podaży, czyli głównie tzw. turystyka długookresowa, umożliwiają analizę parametrów podsystemów fizycznych, w tym głównie walorów przyrodniczych. Przy jednostkach zdominowanych przez popyt decyduje przede wszystkim dostępność czasowa, rozwój komunikacji lokalnej i podmiejskiej oraz masowość ruchów krótkotrwałych. Zasięgi i granice tych jednostek określane są izochronami dostępności.

Granice jednostek regionalnych wyznaczają linię delimitacji obszarów przyrodniczych (ściany skalne, zbocza, rzeki, baseny wodne, wododziały, granice masywów leśnych itp.) oraz inne, sztucznie poprowadzone linie (granice jednostek administracyjnych i państwowych, granice zasięgu różnych resortów społeczno-ekonomicznych).

Choć granice przestrzeni turystycznej rzadko pokrywają się z granicami administracyjnymi, to jednak zbieżności obu tych granic ułatwiają zarządzanie i przynoszą korzyści praktyczne. W przypadku jednostek zdeterminowanych przez popyt oznacza to delimitację obszarów jednostek administracyjnych, w ramach których zachodzi realizacja krótkotrwałej turystyki i rekreacji ludności określonego centrum miejskiego. Wzajemna koordynacja między tak wyznaczonymi obszarami a centrum miejskim jest bardzo pożądana.

W przypadku obszaru podaży walorów długiego wypoczynku i turystyki zwykle chodzi o grupę jednostek administracyjnych wyróżniających się walorami i atrakcyjnością turystyczną. Może to być np. kompleks przyrodniczy wybrzeża morskiego. Tak określony region obejmuje również obszary nieturystyczne lub pośrednio tylko uczestniczące w realizacji tej funkcji, które mogą być ilościowo nawet dominujące w granicach konkretnej jednostki administracyjnej.

Dla ścisłości należy jednak dodać, że granice w turystyce rzadko są ciągłymi liniami geometrycznymi. Najczęściej mamy do czynienia z pasami granicznymi, strefami ścierania się wpływów różnych centrów popytu, podaży i usług transportowo-zaopatrzeniowych.

Charakterystyczną osobliwością przestrzenną turystyki jest zjawisko występowania właśnie w strefach granicznych walorów przyrodniczych wysokiej jakości, a także odpowiedniej bazy. W takich przypadkach peryferia czy granice stają się trzonem regionu turystycznego. Często przy tym po drugiej stronie tej granicy (państwowej, łańcucha górskiego, basenu wodnego, itd.) występuje podobnie intensywne wykorzystanie turystyczne tychże walorów. W takiej sytuacji mamy do czynienia z obszarami interakcji, tzn. obopólnej grawitacji i intensywnego wykorzystania wspólnych walorów. Obszary takie posiadają wysoką rangę i często znaczenie międzynarodowe (np. Alpy, Tatry).

Nawet nie będąc obszarem interferencji i nakładania się stref popytu, a także innych wpływów pozytywnych i negatywnych, strefa graniczna może stanowić przestrzeń turystyczną. Takie właśnie regiony o asymetrycznej intensywności obserwuje się często na wybrzeżach morskich.

7. ZAKOŃCZENIE

Dokonany przegląd dostępnych autorom opracowań i przeprowadzona analiza pojęć i definicji pozwala stwierdzić, że przestrzeń turystyczna zajmuje miejsce nadrzędne w badaniach geograficznych, obejmuje ona bowiem wszystkie przejawy działalności turystycznej. Region turystyczny jest pojęciem węższym, obejmującym tylko wyspecjalizowane i rozwinięte części przestrzeni turystycznej, integrując przy tym w sobie również elementy nieturystyczne (w tym sensie region jest bardziej pojemny od przestrzeni turystycznej, pozostając przy tym pojęciem systemowo podrzędnym). Należy również dodać, że przestrzeń turystyczna jest bazą wykrywania się terytorialnego systemu rekreacyjno-turystycznego, który ze swej strony stanowi rozwinięcie części przestrzeni turystycznej w sieć związanych terytorialnie podsystemów.

Do najistotniejszych cech charakteryzujących przestrzeń rekreacyjno-turystyczną należy zaliczyć:

a) otwartość w stosunku do innych przestrzeni oraz przepływów i odpływów materialnych i niematerialnych składników turystyki i wypoczynku;

b) zmienność w czasie, tak pod względem zasięgu, jak i wypełnienia treści, która dokonuje się pod wpływem zmian ekonomicznych, społecznych i technologicznych;

c) wtórność w stosunku do przestrzeni społeczno-ekonomicznej;

d) niejednorodność, co wynika najczęściej z jej rozczłonkowania (nieciągłości) przy jednoczesnym zachowaniu dużego stopnia integracji; elementami integrującymi PRT są m. in.: informacja, promocja, związki z zapleczem, powiązania technologiczne infrastruktury wypoczynkowo-turystycznej, a zwłaszcza transport;

e) gałęziowość, ale jednocześnie w dużym stopniu heterogeniczność i kompleksowość, co wynika z faktu, że PRT jest składnikiem przestrzeni społeczno-ekonomicznej.

Przestrzeń rekreacyjno-turystyczna jest częścią ekumeny, ale jej specyfika polega m. in. na tym, że ma ona możliwość rozwijać się nie tylko poprzez wykorzystanie obszarów użytkowanych, ale także poprzez zawłaszczenie nowych przestrzeni subekumeny (wysokie góry, lasy równikowe), a nawet anekumeny (obszary podbiegunowe, pustynie, morza otwarte).

Przeprowadzona analiza pojęć i definicji związanych z przestrzenią turystyczno-rekreacyjną wskazuje na dużą dowolność zarówno terminologiczną, jak i metodologiczną, co wynika zapewne z wciąż jeszcze młodzieńczego okresu, w jakim znajduje się geografia turystyki. Usprawiedliwiając obecny stan, wydaje się jednak, że dalszy rozwój tej dziedziny wiedzy zależy właśnie od podjęcia kompleksowych studiów metodologicznych, które winny doprowadzić nie tylko do precyzyjnego zdefiniowania pojęć, ale również do powstania „katalogu problemów badawczych”, którymi powinni się zająć uprawiający geografii turystyki.

PIŚMIENICTWO

- Aldskogius H., 1977, *A Conceptual Framework of a Swedish Case Study of Recreational Behavior and Environmental Cognition*, „Economic Geography”, vol. 3, no 2.
- Alaev E. B., 1983, *Socialno-ekonomičeskaja geografija – ponjatijno terminologičeskij slovar*, Myśl, Moskva.
- Bachvarov M., 1993, *Geography and Historical Heritage*, [w:] *Nuernberger Wirtschafts und Sozialgeographische Arbeiten*, Bd 46, R. Ruppert, K. L. Storck (eds), Nuernberg.
- Benedetto C. A. di, Bojanič D. C., 1993, *Tourism Area Life Cycle Extensions*, „Annals of Tourism Research”, vol. 20, no 3.
- Butler R. W., 1980, *The Concept of a Tourism Area Cycle Evolution: Implications for Management of Resources*, *Canadian Geographer*, 24.
- Christaller W., 1964, *Some Considerations on Tourism Location in Europe*, *Reg. Sci. Ass. Papers*, no 2.
- Coppock Y. T. (ed.), 1977, *Second Homes: Curse or Blessing*, Pergamon Oxford Geogr. Series.
- Défert P., 1966, *La localisation touristique – problèmes théoriques et pratiques*, vol. 7, Berne.
- Dewailly J. M., Flament P., 1993, *Géographie du tourisme et des loisirs*, SEDES, Paris.
- Dębski L. A., 1974, *Nadmorskie aglomeracje czasowe*, Inst. Turystyki, Warszawa.
- Drzewiecki M., 1995, *Agroturystyka. Zależenia – uwarunkowania – działania*, Bydgoszcz.
- Drzewiecki M., 1992, *Wiejska przestrzeń rekreacyjna*, Probl. Turystyki, Warszawa.
- Gerasimow I. P., Preobrażenski W. S. (red.), 1975, *Teorija rekreacionnoj geografii*, Myśl, Moskva.
- Gormsen E., 1983, *Tourismus in der Dritten Welt*, *Geogr. Rundschau*, no 35.
- Hägerstrand T., 1953, *Spatial Diffusion as an Innovation Process*, Lund.
- Kadt E. de, 1979, *Tourism – Passport to Development*, Oxford Univ. Press.
- Krzybowska-Kostrowicka A., 1980, *Terytorialny system rekreacyjny. Analiza struktury i charakter powiązań*, Pr. Geogr. IG i PZ PAN, z. 138.
- Liszewski S. (red.), 1989, *Funkcja turystyczna Augustowa*, Inst. Turystyki, Warszawa.
- Liszewski S., 1995, *Przebieg turystyczny*, Turyzm, t. 5, z. 2.
- Lozato-Giotart J. P., 1992, *Géographie du tourisme*, Masson, Paris.
- Loboda J., 1974, *Niektóre geograficzne problemy dyfuzji innowacji*, *Przegl. Geogr.*, z. 2.
- Mariot P., 1983, *Geografia cestovneho ruchu*, Veda, Bratislava.
- Matczak A., 1982, *Funkcja wypoczynkowa strefy podmiejskiej Łodzi*, maszynopis, Uniw. Łódzki, Łódź.
- Miossec J. M., 1976, *Éléments pour une théorie de l'espace touristique*, CHET, Aix-en-Provence.
- Oppermann M., 1993, *Tourism Space in Developing Countries*, *Annals of Tourism Research*, vol. 20, no 3.
- Pearce D. G., 1987, *Tourism Today – A Geographical Analysis*, Harlow & Longman.
- Pirożnik I. I., 1986, *Osnovy geografii turizma i ekskursyjnogo obslužiwania*, Minsk.
- Poser H., 1939, *Geographische Studien über den Fremdenverkehr in Riesengebirge*, Abt. der Gesell. der Wiss. zu Göttingen, 3 folge, H. 20, Göttingen.
- Preobrażenski V. S., Zorin I. V., Vedenin Y. A., 1975, *Geografičeskie aspekty konstruirowanija rekreacionnych sistem*, Izw. AN USSR, Ser. Geogr., no 1.
- Rostow W. W., 1960, *The Stages of Economic Growth*, Cambridge Univ. Press.
- Saarinén T., 1974, *Environmental Perception*, [w:] *Perspectives on Environment*, I. R. Manners, M. W. Mikesell (eds), Washington.

- Stachowski J., 1993, *O pojmowaniu przestrzeni w geografii turystyki*, Acta Univ. Nicolai Copernici, Geogr. XXIV, Nauki Matematyczno-Przyrodnicze, z. 82.
- Vedenin J. A., 1982, *Dinamika territorialnych rekreacyjnych sistem*, „Nauka”, Moskva.
- Vedenin J. A., Kozlov, 1989, *Rekreacijnnoje passelenie*, [w:] *Koncepcja a tvorba sfery zotavenia a rekreacie obyvatelov miest*, CVTS, Praha.
- Wie B. W., Choy D. J. L., 1993, *Traffic Impact Analysis of Tourism Development*, Annals of Tourism Research, vol. 20, no 3, Pergamon Press.

Prof.dr hab. Stanisław Liszewski
 Prof. dr hab. Marin Baczwiarow
 Katedra Geografii Miast i Turystyki
 Uniwersytet Łódzki
 al. Kościuszki 21
 90-418 Łódź

Wpłynęło:
 11 marca 1998 r.

RÉSUMÉ

Dans l'article, on a entrepris un essai de classer la terminologie liée à la notion de l'espace récréatif et touristique.

Le développement du tourisme et de la récréation se fait dans le monde contemporain par une évolution, dont les étapes sont: l'inventaire des faits et des phénomènes, la régionalisation et les analyses des systèmes territoriaux de récréation, et présentement les essais de construire les conceptions théoriques de l'espace dynamique récréatif et touristique.

Les recherches qu'on a faites permettent de présenter le schéma de la naissance de l'espace récréatif et touristique, qui comprend 4 étapes: 1) la naissance du noeud à la fonction récréative et touristique, 2) la formation du champ de gravitation de ce noeud, 3) la naissance de la région récréative et touristique, 4) la liaison de tous les éléments en espace récréative et touristique commun.

Le modèle territorial du système récréatif (dessin 1) est un des premiers modèles scientifiques dans la géographie essayant d'éclaircir l'essence de l'espace récréatif et touristique. Selon ses créateurs (Gerasimov, Preobrazhenski 1975), il n'embrasse pas tous les éléments qui caractérisent cet espace, puisque l'espace touristique est une notion principale, comprenant tous les symptômes du tourisme qui se présentent sur le terrain défini, y compris les régions et autres formes dissipées du tourisme et de la récréation. L'espace touristique, selon Liszewski (1995), est un sous-espace de l'espace géographique, il embrasse donc ainsi les éléments de la nature que ceux sociaux. Dans l'article, on a comparé la conception du cycle de développement d'une localité de R. W. Butler (1980), connue antérieurement, avec la conception des types (phases) de Liszewski (1995), en indiquant le caractère plus général de la deuxième des conceptions mentionnées (Tabl. I).

En même temps, les auteurs signalent la nécessité de continuer les recherches scientifiques sur les deux conceptions pour fixer le degré de leur correction et leur conformité dans les phases et les étapes différentes de la formation de l'espace touristique par l'homme.

En présentant la genèse de la naissance de fonctionnelles régions touristiques, étant l'un des éléments principaux de l'espace récréatif et touristique, les auteurs distinguent deux types différents de ces régions, qu'ils appellent: métropolitain et périphérique. La région récréative et touristique métropolitaine apparaît au milieu d'un entourage de grandes villes, en tant que la dépendance de repos du rassemblement humain et n'est en aucune corrélation avec les valeurs naturelles. La région récréative et touristique périphérique, au contraire, est basée sur l'offre et le caractère exceptionnel des valeurs naturelles et anthropogéniques et s'apprête au repos au tourisme

de congé et de vacances. Les formes spatiales de ces deux régions sont différentes et dépendent des possibilités d'y accéder. Chacun des types mentionnés des régions accomplit les fonctions touristique et récréatives diverses. Si dans les régions métropolitaines dominent les fonctions de repos intérieures (endogènes), les régions périphériques accomplissent principalement celles extérieures (exogènes).

Les auteurs, en se référant à la conception, d'O p p e r m a n n (1993), ont présenté la genèse de naissance et d'organisation de l'espace récréatif et touristique dans les pays sous-développés. Dans ces pays, selon M. Oppermann, il y a deux types du tourisme: formel, luxueux (embrassant, p.ex., les "ghettos" touristiques) et informel, basé sur l'infrastructure locale. Ces deux types, dans la période initiale, démontrent la mutuelle ségrégation spatiale et seulement à l'étape du développement mûr l'espace du tourisme informel engloutit celui du tourisme formel en anéantissant de cette manière son isolement.

Les observations sur ce sujet permettent de nommer les traits essentiels de l'espace récréatif et touristique.

1. L'espace récréatif et touristique se compose du noyau, du champ de son influence et des objets dissipés et est la somme de ces éléments spatiaux.

2. Dans l'espace géographique, qui est principale par rapport à l'espace récréatif et touristique, on observe la coexistence, la superposition et la pénétration des champs d'autres branches de la vie sociale, économique, politique et culturelle. L'espace récréatif et touristique est un espace de ramification, ce qui veut dire, qu'il ne comprend que les éléments spatiaux liés seulement avec la récréation et le tourisme.

3. L'espace récréatif et touristique n'est pas privé de grand dynamisme; son développement dans le temps est cyclique, ce qui cause sa variabilité dépendante des saisons de l'année, des jours de la semaine, des heures du jour.

4. La naissance, l'étendue et la forme de l'espace récréatif et touristique sont sous l'influence décisive du transport qui détermine la direction et l'intensité des torrents du mouvement touristique.

5. Les valeurs et l'infrastructure récréative et touristique sont concentrées généralement sur les terrains de noyaux et démontrent la tendance nodale et de point de leur disposition.

6. La disposition nodale et de point, et au cas de certaines agglomérations urbaines – celle de trame, caractérise les terrains recherchés.

7. Dans le domaine de l'impulsion donnée au développement, de l'intensification du mouvement et de l'infrastructure moderne, ce sont les grandes villes, avant tout les capitales et les métropoles culturelles, dont le rôle est dominant.

Vers la fin de l'article, les auteurs ont présenté les relations qui peuvent se produire entre les espaces récréatifs et touristiques. La situation réciproque des deux unités spatiales, dont l'une est caractérisée par les besoins touristiques et l'autre par les valeurs, déterminent trois possibilités:

- 1) éloignement mutuel,
- 2) superposition partielle,
- 3) superposition complète (dessin 10).

L'analyse des notions et des définitions liées à l'espace touristique et récréatif a démontré, dans les travaux particuliers, une discrétion, toujours grande, ainsi dans le domaine de la terminologie que dans celle de la méthodologie, ce qui résulte probablement de la période juvénile, dans laquelle demeure la géographie du tourisme.

Traduit par Lucjan Kowalski

SUMMARY

The authors have attempted to systematize the terminology connected with the notion of the recreational-tourist space.

The geography of tourism and recreation of the present day develops through evolution and consists of the following stages: cataloguing facts and phenomena, regionalizing and analyzing territorial recreation systems and, at present, attempting to construct theoretical conceptions of the dynamic recreational – tourist space.

The research carried out so far allows us to present a model of creating recreational-tourist space, which comprises four stages: 1) creating a node of a recreational-tourist function, 2) appearance of a gravitational field of that node, 3) creating a recreational-tourist region, 4) combining all elements into one common recreational-tourist space.

One of the first scientific models in geography attempting to explain the essence of the recreational-tourist space is the model of the territorial recreation system (Fig. 1), which, however, according to its authors (G e r a s i m o v, P r e o b r a Ź e n s k i 1995) does not comprise all the elements characteristic of the recreational-tourist space. The tourist space is a primary term covering all manifestations of tourism taking place in a given area, including regions, as well as other scattered forms of tourism and recreation. According to S. L i s z e w s k i (1995), the tourist space is a subspace of the overall geographical space, that is comprises both natural and social elements. In the article the authors compare the already familiar R. W. B u t l e r 's conception of the development cycle of a tourist site (1980) with S. L i s z e w s k i 's conception of types (phases) of the tourist space (1995), pointing to the more general character of the latter one (Table I). At the same time the authors draw our attention to the necessity of further research into both conceptions in order to establish their correctness and consistence in various phases and at different stages of creating the tourist space by man.

Presenting the origin of functional tourist regions which are one of the main elements of the recreational-tourist space, the authors isolate two different types of these regions, which they call metropolitan and peripheral. A metropolitan recreational-tourist region is created around large cities as a natural recreational resource for the human conglomeration and it does not show clear correlations with natural advantages. A peripheral recreational-tourist region, in turn, is based on the supply and unique character of the natural and anthropogenic advantages, and is focused on holiday recreation and tourism. The spatial forms of both these regions are different and depend mainly on transport accessibility. Each of the types of regions mentioned above performs different tourist-recreational functions. While in metropolitan regions the endogenic functions are predominant, in the peripheral regions the exogenic functions prevail.

The origins of creating and organizing the recreational-tourist space in underdeveloped countries was presented by the authors when they referred to M. O p p e r m a n 's conception (1993), which says that in such countries two types of tourism exist: a formal, luxury type (present in so called 'tourist ghettos'), and informal, based on the local infrastructure. Both types at the early stage of their development show a mutual spatial segregation and only at the late stage of development the informal tourist space incorporates the formal tourist space, thus terminating its isolation.

The discussion in the article allows us to enumerate the main features of the recreational-tourist space:

- The recreational-tourist space consists of the core, the area it influences and scattered objects, and is the total of these spatial elements.

- In the geographical space, which is primary in relation to the recreational-tourist space, one can observe coexistence, overlapping and mutual interference of the other aspects of the socio-economic, political and cultural life. The recreational-tourist space is a branch space, i.e. comprises only these spatial elements which refer to recreation and tourism.

– The recreational-tourist space is dynamic and develops in cycles in time, which makes it changeable depending on the seasons, days of the week and even part of the day.

– The creation, scope and shape of the recreational-tourist space are greatly influenced by transport, which determines the direction and intensity of tourist traffic.

– The recreational-tourist values and infrastructure are found mainly in the core areas and in the point and nodal distribution.

– The areas of supply are characterized mainly by point and nodal distribution, in the case of some urban agglomerations – by streak distribution.

– Big and most often predominant influence as an impulse for the development of the intensity of tourist traffic and modern infrastructure is exerted by large cities, especially capitals and cultural metropolis.

Finally the authors presented relations that may occur between recreational-tourist spaces. The mutual position of two spatial units, one of which shows tourist needs and the other one possesses appropriate values, is described by three situations: 1 – distance between them, 2 – partial overlapping, 3 – full overlapping (Fig. 10).

The analysis of terms and definitions connected with the recreational-tourist space presented in the article is relatively free as far as terminology and methodology used in various works are concerned, which most likely results from the very early stage the geography of tourism is still at.

Translated by Ewa Mossakowska